

УДК 373.3.011.3-51:616.89-008.446

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2022.3.8>

Ольга КОВАЛЬЧУК

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії та методик початкової освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна, 32300

ORCID: 0000-0003-3100-2538

Бібліографічний опис статті: Ковальчук, О. (2022). Виховання особистості молодшого школяра засобами арттерапії в освітньому процесі початкової школи. *Acta Paedagogica Volynienses*, 3, 54–60, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.3.8>

ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЗАСОБАМИ АРТТЕРАПІЇ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розглянуто проблему виховання особистості молодшого школяра за допомогою використання засобів арттерапії. Реформація освіти та науки диктує сучасним учителям вимоги, серед яких обов'язковим елементом є використання інноваційних технологій в освітньому процесі початкової школи. Здійснено аналіз наукових джерел, який дає підстави стверджувати, що застосування засобів арттерапії забезпечують всебічний гармонійний розвиток особистості учня. Визначено, що арттерапія відноситься до особистісно орієнтованої технології виховання дітей шляхом конструктивного союзу дитини та мистецтва у процесі сприймання вже існуючих або власно створених мистецьких творів. Застосування арттерапії в освітньому процесі є яскравим прикладом гуманної педагогіки, що ґрунтується на безумовному прийнятті кожної дитини, усвідомлення її унікальності та необмежених можливостей духовного розвитку. Використання арттерапії під час уроків в початкових класах є досить дієвим механізмом налаштування учнів на заспокоєння, розслаблення, відпочинок і перехід із нервового до спокійного стану.

У межах цього дослідження арттерапія розглядається, як синтез знань з мистецтва, психології, психотерапії та педагогіки, що дозволяє осмислити процес формування особистості учня через призму особистісного, художньо-естетичного, культурного розвитку. Також було з'ясовано походження арт-терапії як терміну і сфери застосування. Арттерапія як метод дозволяє учням пізнавати світ через мистецтво, виявляти свої індивідуальні особливості, не соромлячись їх. Впровадження арттерапії в освітній процес початкової школи сприяє підвищенню рівня мотивації в учнів, становленню їх позитивної самооцінки, прийняттю внутрішнього «Я», готовності до соціалізації. Визначено основні види арттерапії, які використовуються вчителями у процесі навчання та виховання, зокрема, музикотерапія, казкотерапія, ізотерапія. Подано приклади вправ до кожного виду арттерапії.

Ключові слова: молодший школяр, арттерапія, виховання.

Olga KOVALCHUK

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Theory and Methods of Postgraduate Education, Kamyanets-Podilsk National University named after Ivan Ogienko, Ogienko Str., 61, Kam'yanets-Podilskiyi, Khmelnytsky region, Ukraine, 32300

ORCID: 0000-0003-3100-2538

To cite this article: Kovalchuk, O. (2022). Education of junior pupil's personality by means of art therapy [Vykhovannia osobystosti molodshoho shkoliara zasobamy artterapii v osvithnomu protsesi pochatkovoї shkoly]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 3, 54–60, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.3.8>

EDUCATION OF JUNIOR PUPIL'S PERSONALITY BY MEANS OF ART THERAPY

The article examines the problem of education of junior pupil's personality by means of art therapy. The reform of education and science requires from modern teachers to use innovative technologies in the educational process of primary school as a mandatory element. An analysis of scientific sources was carried out, which gives grounds for asserting that the use of art therapy provides comprehensive harmonious development of the pupil's personality. It was determined that art therapy refers to a personally oriented technology of children's education through a constructive union of the child and art in the process of perceiving already existing or self-created works of art. The use of art therapy in the educational process is a vivid example of humane pedagogy based on unconditional acceptance of each child, awareness of his/her uniqueness and unlimited possibilities of spiritual development. The use of art therapy in lessons

in primary school is quite effective mechanism for adjusting pupils to calm down, relax, rest, and change-over from a nervous to a calm state.

Within the scope of this study, art therapy is considered as a synthesis of knowledge from art, psychology, psychotherapy and pedagogy, which allows us to understand the process of forming pupil's personality through the prism of personal, artistic, aesthetic, and cultural development. The origin of art therapy as a term and sphere of application was also clarified. Art therapy as a method allows pupils to learn about the world through art, to reveal their individual characteristics without being ashamed of them. The introduction of art therapy into the educational process of primary school contributes to increasing pupils' level of motivation, the formation of their positive self-esteem, the perception of their inner "I" and readiness for socialization. The main types of art therapy, which are used by teachers in the process of education are defined, in particular, music therapy, fairy-tale therapy, and visual art therapy. The examples of exercises for each type of art therapy are given.

Key words: junior pupil, art therapy, education.

Постановка наукової проблеми та її значення. Виховання особистості молодшого школяра регламентовано Конституцією України, Законом України «Про освіту», Державним стандартом початкової освіти. Одним з інноваційних напрямків, що використовуються у педагогічній практиці, вважається поєднання творчості, мистецтва та психотерапії, а саме арттерапія. На сьогодні не має єдиного визначення поняття «арттерапія», вона розглядається: як поєднання різноманітних видів мистецтва, що використовується під час лікування і корекції; як комплекс арттерапевтичних методик; як напрямок психотерапевтичної і психокорекційної практики. Арттерапія спрямована на подолання психологічних проблем особистості, відновлення емоційної рівноваги, трансформацію негативних переживань на позитивно забарвлені відчуття і думки, її активно використовується під час розвитку і підготовки дитини до життя в соціумі, зокрема, в дитячому садку і в школі. В освітньому процесі вона виконує ряд функцій, таких як виховна, корекційна, психотерапевтична, діагностична, розвиваюча. Дозволяє розвинути пізнавальні процеси (сприйняття, увага, пам'ять, образно-логічне мислення, просторову уяву), процеси саморегуляції, сенсорноперцептивну сферу, творчий потенціал, формувати комунікативні навички та установку на позитивне ставлення до себе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психолого-педагогічні аспекти арттерапії розробляли такі науковці, як Л. Аметова, Г. Бурковський, М. Бурно, А. Грішина, Б. Карвасарський, А. Ковінько, Т. Кісельова, К. Рудестам, О. Сорока, Р. Хайкін. Дослідженням розвитку творчого потенціалу особистості займалися Д. Богоявленська, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, В. Дружинін, Г. Костюк, Н. Лейтес, О. Леонтєв, О. Матюшкін, А. Петровський, С. Рубінштейн.

Мета статті. Мета статті – дослідити застосування арттерапії у процесі становлення особистості молодшого школяра.

Виклад основного матеріалу. Досвід застосування арттерапії має багатовікову історію. Ще в давні часи люди замислювалися над впливом живопису, музики на духовний розвиток особистості. Арттерапія як термін почав застосовуватися психологами Західної Європи в середині ХХ століття. Давні культури та цивілізації помітили вплив мистецтва на психічний стан людини та активно використовували в повсякденному житті переважно у ритуальних діях. Потім такі ефекти стали застосовувати і у світському житті. Так, наприклад, в епоху античності та Середньовіччя була велика віра в цілющий вплив музики. А у Італії навіть функціонували «лікувальні» лялькові театри.

Проте, як науково-практичний напрям арттерапія, а саме терапія мистецтвом зародилася в контексті ідей З. Фрейда і К. Юнга. Психологи використовували у психотерапевтичній практиці художню творчість, як один з методів терапевтичної дії, завдяки якій психічно хворі могли виразити в малюнках свої приховані психотравмуючі переживання і тим самим звільнитися від них.

Арттерапія дозволяє подолати емоційне напруження, вивільнити емоції, які накопичилися, позбутися негативу. Вона апелює до внутрішніх, самозцілюючих ресурсів людини, тісно пов'язаних з її творчими можливостями. Вся увага зосереджена на власних почуттях і емоціях. За допомогою символів, образів, метафор, через які інформація кодується на несвідомому рівні психіки, витягується певна проблема, що захована за ними, дозволяє спроектувати її на свідомий рівень та пропрацювати пов'язані з нею емоції та переживання і звільнитися від застарілих чи витіснених емоцій.

При цьому не обов'язково творити шедеври, головне – привести свій емоційний стан в рівновагу. По суті, метод арт-терапії ґрунтується на вірі в те, що абсолютно кожна людина має творчі здібності. І неважливо, що при цьому не всі стають великими художниками, акторами або поетами. Головне, що людині властива тяга до прекрасного і бажання самому створювати щось унікальне. Отже, особливістю арттерапевтичних методів є не результат чи готовий продукт, а процес. Ми насолоджуємося роботою, відслідковуємо емоції, які ми переживаємо в процесі такої роботи.

Арттерапія – це метод розвитку та корекції сторін особистості за допомогою різних видів мистецтва. Це турбота про емоційне самопочуття і психологічне здоров'я дитини через художню діяльність. Вона відіграє величезну роль у розвитку і корекції емоційного світу дитини. Основною метою, якої є розвиток дітей, формування основ художньої культури, соціальна адаптація особистості засобами мистецтва.

Творчість – засіб самопізнання, самовираження, це немов би дзеркало у якому відображаються потаємні бажання, думки та очікування людини.

На цілющі якості арттерапії вказувала І. Ликова, яка стверджувала, що всі види арттерапії можна використовувати з метою корекції психічного здоров'я дитини (Lykova, 2007).

Арттерапія – це інструмент для гармонізації внутрішнього світу людини, який заснований на використанні різних видів мистецтва з метою передачі почуттів, емоцій та інших проявів психіки людини. Арттерапія здатна простими й екологічними засобами актуалізувати внутрішній потенціал кожної людини, тому останнім часом все ширше застосовується в сфері освіти.

Як стверджує О. Вознесенська, арттерапія належить до молодих форм психологічної допомоги, що інтенсивно розвиваються. В Україні арт-терапія перебуває у стадії становлення. Найбільш поширені такі її форми як терапія за допомогою образотворчого мистецтва, танцювально-рухова терапія й казкотерапія, бібліотерапія. Меншою мірою описана робота українських арт-терапевтів у рамках кольоротерапії, драматерапії, музикотерапії, манкотерапії як форми піскової терапії (Voznesenska, 2014).

Авторка виокремлює особливості арт-терапії в Україні: поєднання арт-діяльності й психотерапевтичних форм роботи; опора на народне мистецтво; переважний розвиток в соціальній сфері та освіті; мультимодальність; тяжіння до використання принципово нових форм арт-терапії, нових підходів в мистецтві взагалі, постмодерністського підходу до терапевтичної роботи (Voznesenska, 2014).

Теоретичним підґрунтям арттерапії є знання загальної, вікової і спеціальної психології. Знання закономірностей генезису психіки дітей і особливостей психічного розвитку дітей з проблемами допомагають розробити діагностичні підходи виховання дитини, здійснити процес навчання, виховання і корекції за допомогою артзасобів (Bohush, 2006).

За останні роки арттерапія широко почала застосовуватися в освітньому процесі школи, а особливо у початковій освіті. Нова українська школа – це особливий простір, який покликаний розвинути особистість кожного учня, підвищити продуктивність його пізнавальної та творчої діяльності, при чому з опорою на потреби кожного учня (Hudyma, 2018). Як зазначено у Державному стандарті початкової освіти метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості (Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity, 2019).

Арттерапевтична робота в школі дозволяє підвищити значимість проблеми психічного здоров'я учнів. Технологія педагогічної арт-терапії представлена в освіті як набір технік, спрямованих на нове, нетипове вирішення конкретних практичних задач. До основних виховних завдань, які вирішує арттерапія можемо віднести: формування усвідомленого ставлення дитини до себе як особистості, прийняття себе та розуміння власної цінності як людини, формування гармонійної особистості; усвідомлення свого взаємозв'язку зі світом та свого місця в навколишньому соціокультурному просторі; творча самореалізація та саморозкриття особистості.

Освітні технології в арттерапії спрямовані на виховання художнього розвитку дитини, полегшення процесу адаптації до навчання,

покращення когнітивних функцій. Вони сприяють збереженню цілісності особистості, так як поєднують у собі інтелектуальне і художнє сприйняття світу, формують систему духовно-моральних цінностей через цілісну сферу мистецтва, озброюють педагога системою засобів та прийомів, що дозволяють м'яке входження до системи знань, сприяють розвитку всіх органів чуття, пам'яті, уваги, інтуїції, сприяють адаптації особистості.

Оскільки, арттерапія діє через засоби мистецтва, тому вона ґрунтується передусім на специфіці видів мистецтва (музика – музикотерапія; образотворче мистецтво – ізотерапія; театр, образ – імаготерапія; література, книга – бібліотерапія, танець, рух – кінезітерапія). У свою чергу кожен вид арт-терапії підрозділяється на підвиди (Artpedahohyka u artterapyia v spetsyalnom obrazovanuu, 2001).

Різні види арт-терапії надають можливість самовираження, самопізнання і дозволяють особистості піднятися на вищий щабель свого розвитку (Soroka, 2008).

Використання різних елементів арт-терапії в освітньому процесі покликане, перш за все, сприяти духовно-моральному вихованню дітей; відкривати перед ними все нові простори для самопізнання і вільного творчого самовираження. Вільне самовираження необхідне або бажане для того, щоб допомогти дитині усунути прояви її негативного психоемоційного стану, вирішити наявні психологічні проблеми тощо. Можливості арттерапії дозволяють стримувати прояви негативної агресивної енергії на оточуючих або «всередину себе».

Методи арттерапії можна використовувати для розвитку командної поведінки та групової згуртованості, вони допомагають дитині висловити те, для чого у неї не знаходиться слів, або те, що вона не може озвучити. І це приносить задоволення (Kutsyn, 2020).

Під час виховання молодших школярів виділяють 4 основних напрямки арт-терапії:

1. Пасивна арт-терапія. Використання для «лікування» вже існуючих творів мистецтва шляхом їх аналізу та інтерпретації молодшим школярем. В освітньому процесі початкової школи можна використовувати картини відомих художників на різних предметах, а саме: на читанні при переказі оповідань, на уроках української мови для написання творів і переказів.

Внаслідок роботи з картинами відбувається активізація уяви і мислення дітей, збагачення їхніх емоційної сфери, поглиблення світогляду учнів тощо.

2. Активна арт-терапія. Спонування молодших школярів до самостійної образотворчої творчості. При цьому творчий акт (малювання, ліплення, робота з піском) розглядається як основний лікувальний чинник. Варто зазначити, що процес «творіння» може відбуватися на будь-якому уроці (не лише на уроках дизайн і технології).

3. Одночасне використання першого і другого напрямів. Наприклад, під час розгляду картини відомого художника вчитель може запропонувати школярам домалювати те, що знаходиться за межами картини.

4. Акцентування ролі самого вчителя у процесі залучення дитини до творчості. Дуже важливими є взаємостосунки вчителя початкових класів, який виконує роль психотерапевта, і молодшого школяра. Вчитель навчає своїх вихованців обмірковувати, порівнювати й оцінювати твори мистецтва, допомагає зрозуміти і знайти себе (Kozihora, 2018).

У початковій школі найбільш поширеними є такі види арттерапії: музикотерапія, ізотерапія, казкотерапія.

Один із найпоширеніших видів арт-терапії є музикотерапія – це вид арттерапії, при якому музика використовується з лікувальною або корекційною метою. Музикотерапія представляє у галузі медицини та психології психокорекційний напрямок, в основі якого лежать два аспекти дії: психосоматичний («лікувальний» ефект на функції організму) і психотерапевтичний (корекція відхилень психоемоційного стану організму). Саме ефект катарсичної дії музики дозволяє використати її в якості корекційної роботи з дітьми, а особливо молодшими школярами (Artpedahohyka u artterapyia v spetsyalnom obrazovanuu, 2001).

Застосування музики на уроках різних освітніх галузей в якості основного та ведучого фактора дії на розвиток дитини включає такі напрями, зокрема вокалотерапія (співи), музикотерапія в рухах (танці, музично-ритмічні ігри), музикування на музичних інструментах та інші.

Музичне навчання спрямоване на розвиток рецептивної та активної музичних комунікацій. Рецептивна проявляється у вигляді музичного

супроводу конкретного виду навчальної діяльності учнів, який передбачає прослуховування творів мистецтва та не вимагає від дітей усвідомлення емоційного змісту музичних фрагментів. Таким чином, музичний супровід створює психологічно комфортну атмосферу. За таких умов домінуюче положення займає навчання, а учитель формулює установку школярів на більш якісне виконання навчального завдання під «музичний акомпанемент» (Malashevska, 2017).

В свою чергу, активні музичні комунікації використовуються під час перерв та виховних заходів включають різноманітні музикотерапевтичні, психогімнастичні, фізичні та дихальні вправи. Наприклад, *вправа «Зіграй свій настрій»*, яка відноситься до колективної форми активного музикування на шумових інструментах. Під час неї діти навчаються озвучувати вірші, грати в ансамблі, а ще – імпровізувати власні невеличкі п'єси, утілюючи в них свій настрій та звукові уявлення; *вправа «Шарф із чарівними історіями»*, вчитель вмикає музику, рухає над дитиною великий яскравий шарф, водночас розповідаючи фантазійну історію (наприклад, про саму дитину, з якою проводить вправу), при цьому дитині пропонується довільно рухатися, коли шарф «злітає» вгору або колихається з боку в бік, і зупинятися, коли шарф опускається.

Не менш поширеним є використання ізотерапія (малюнок, ліплення) – корекційний вплив здійснюється за допомогою образотворчої діяльності. В початковій школі використовують існуючі витвори образотворчого мистецтва шляхом їх аналізу і інтерпретації учнями та спонукають до самостійних творчих проявів в образотворчій діяльності.

Перевага ізотерапії вбачається в тому, що в процесі творчої діяльності, коли дитина малює, вона відкриває свої відчуття та емоції на папері, що знаходяться на підсвідомому рівні. У процесі зображувальної діяльності відбувається залучення до роботи обох півкуль головного мозку, активізується конкретно-образне та абстрактно-логічне мислення, діти вчаться користуватися різними зображувальними техніками, зокрема такими, як: малювання з використанням різноманітних шаблонів, трафаретів, природних матеріалів; створення образів за допомогою пластиліну та додаткових мате-

ріалів; «малювання долоньками», «пальчикове малювання»; різноманітні ігри з фарбою (кляксографія); малювання акварелями по мокрому аркуші паперу; об'ємні аплікації; колажі тощо (Hladush, 2014).

У початкових класах варто використовувати наступні вправи: *вправа «Чарівна ниточка»* – малюнок викладається по контуру зображень різних за допомогою шнурка або товстої нитки, тобто «малювання» за допомогою нитки. Ця техніка сприяє **розвитку пам'яті, акуратності, дисциплінованості, фантазії, дрібної моторики, уваги та мислення**. *Вправа «Малювання себе»* дитині пропонується намалювати себе у вигляді рослини чи тварини.. Після закінчення виконання завдання всі роботи вивішуються на стенд і учасники робіт намагаються вгадати, яка робота кому належить. Діляться своїми відчуттями і враженнями про роботи інших учнів. Вправа дозволяє розкрити та пізнати себе. *Вправа «Продряпування»* розвивати уяву та дрібну моторику рук, знімає емоційну напругу. Графічна робота виконується на мильній підкладці. Виконана робота нагадує гравюру.

Ще одним чарівним методом є казкотерапія – метод, що використовує казкову форму для корекції емоційних порушень і вдосконалення взаємостосунків з навколишнім світом. Казкотерапія є різновидом бібліотерапії, що зрештою виділяється у самостійний напрям арттерапії. Читання дитячих творів допомагають дитині прояснити різноманітні життєві ситуації, відреагувати накопичені негативні емоції, познайомитись із стратегіями соціально-схвальної поведінки. Крім того, казка дозволяє побувати дитині в ролі казкового героя в певних конфліктних ситуаціях та віднайти нові способи вирішення негативної ситуації.

У символічній формі казки несуть інформацію про особливості цього світу, зокрема:

- як влаштований світ і хто його створив;
- що відбувається з людиною в різні періоди її життя;
- які етапи самореалізації проходить чоловік;
- які етапи самореалізації проходить жінка;
- які пастки, спокуси, труднощі та перешкоди зустрічаються у житті та як із ними впоратися;
- як здобувати кохання та дружбу;
- якими цінностями керуватися в житті;

- як будувати стосунки з дітьми і батьками;
- як боротися і пробачати (Kyseleva, 2007).

Терапевтична казка може бути **готова або її можна скласти самостійно**. Молодшим школярам вчитель **читає казку, при чому** дозволяється видозмінювати текст, додавати і вилучати фрази чи слова, потім **обговорюють ключові моменти**, мотиви поведінки, результати, і на останок – дитині пропонується **намалювати малюнок**, який ілюструє казку або ключовий момент для дитини. Інколи можна використовувати ще один заключний етап – **драматизація або “програвання” казки** чи її частин.

Дослідниця Л. Терлецька зазначає, що казкотерапія як метод арт-терапії використовується в ситуаціях, коли дитина розгублена, занадто напружена, потрібно активізувати взаємодію між учасниками колективу (Terletska, 2006).

Позитивний вплив на дитину можливий завдяки поєднанню різних засобів арттерапії:

опорі на вербальний рівень (робота з казкою, фільмом), продовження на невербальному рівні (малювання, ліплення, колаж, оригамі) і завершення на вербальному рівні (проговорювання нового досвіду).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, можна зазначити, що арт-терапія може бути застосована на предметах мистецтв як корекційно-розвитковий засіб у роботі з молодшими школярами. Це дозволяє максимально мобілізувати творчий потенціал дитини і знайти ті способи творчого самовираження, які найбільше відповідають її можливостям і потребам і можуть бути застосовані під час уроку. Елементи арттерапії, які ми пропонуємо використовувати не лише на предметах мистецтва, а й на інших навчальних дисциплінах, мають унікальні можливості посилити результативність навчального та виховного впливів на дитину.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании: Учебник для вузов Е. А. Медведева, И.Ю. Левченко, Л.Н. Комиссарова, Т.А. Добровольская. М. Академия. 2001. 248 с.
2. Богуш А. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: Монографія. Луганськ : Альма-матер. 2006
3. Вознесенская Е.Л. Особенности и перспективы развития арт-терапии в Украине *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. Вип. 95. Т. 105. Педагогіка. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. 2009. С. 19–24.
4. Вознесенська О.Л. Арт-терапія в Україні: стан та перспективи розвитку *Львівсько-Ряшівські наукові зошити*. Культура – Мистецтво – Освіта – Терапія в міждисциплінарній перспективі. Вип. 2. Wydawnictwo uniwersytetu rzeszowskiego. 2014. P. 93–103.
5. Гладуш В.А. Шляхи вдосконалення професійної підготовки логопедів в Україні (1960-ті рр.) *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* науковий журнал СумДПУ ім. А. С. Макаренка. Суми. 2014. № 17(35). С. 56–65
6. Гудима Н. Підготовка вчителя нової української школи на засадах компетентнісного підходу *Педагогічна освіта: теорія і практика* Збірник наукових праць. Випуск 25 (2–2018) Частина 2. С. 202–208.
7. Державний стандарт початкової освіти Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
8. Козігора М.А. Арт-терапія як засіб навчання і виховання учнів початкової школи *«Молодий вчений»* № 7(59) липень. 2018. С. 198–201.
9. Куцин Е. Педагогічні умови формування арт-терапевтичної компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва Збірник наукових праць *Проблеми підготовки сучасного вчителя* Вип. 1(21), ч. 2, 2020. С. 97–105.
10. Киселева М.В. Арт-терапия в практической психологии и социальной работе. Речь, 2007. 336 с.
11. Ликова І. Програма художнього виховання, навчання і розвитку дітей 2-6 років «Кольорові долоньки». Х. : «Ранок». 2007.
12. Малашевська І. Теорія і практика навчання музики дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з використанням музикотерапії автореферат дис. ... доктор. пед. наук 13.00.02. Київ. 2017. с. 40.
13. Сорока О. Арт-терапія в соціальній сфері : курс лекцій. Тернопіль. ТДПУ, 2008.
14. Терлецька Л. Г. Арт-терапія як метод дослідження творчого психічного здоров'я особистості *Психологічна газета*. ТОВ «Мікрос-СВС» за сприяння Інституту психології ім. Г.С. Костюка. 2006.

REFERENCES:

1. Medvedeva E. A., Levchenko Y.Iu., Komysarova L.N., Dobrovolskaia T.A. (2001). Artpedahohyka y artterapyia v spetsyalnom obrazovanuu : Uchebnyk dlia vuzov. M. Akademyia.

2. Bohush A. (2006) Dity i sotsium: Osoblyvosti sotsializatsii ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku: Monohrafiia. Luhansk : Alma-mater.
3. Voznesenskaia E.L. (2009) Osobennosti y perspektivy razvytyia art-terapyu v Ukrainy Naukovi pratsi: Naukovo-metodychnyi zhurnal. Vyp. 95. T. 105. Pedahohika. Mykolaiv : Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly. S. 19–24.
4. Voznesenska O.L. (2014) Art-terapiia v Ukraini: stan ta perspektivy rozvytku Lvivsko-Riashivski naukovi zoshyty. Kultura – Mystetstvo – Osvita – Terapiia v mizhdystyplinarnii perspektyvi. Vyp. 2. Wydawnicywo uniwersytetu rzeszowskiego. P. 93–103.
5. Hladush V.A. (2014) Shliakhy vdoskonalennia profesiinoi pidhotovky lohopediv v Ukraini (1960-ti rr.) Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii naukovyi zhurnal SumDPU im. A. S. Makarenka. Sumy. № 17(35). S. 56–65
6. Hudyma N. (2018) Pidhotovka vchytelia novoi ukrainskoi shkoly na zasadakh kompetentnisnoho pidkhotu Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 25. Chastyna 2. S. 202–208.
7. Derzhavnyi standart pochatkovoii osvity Rezhym dostupu <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
8. Kozihora M.A. (2018) Art-terapiia yak zasib navchannia i vykhovannia uchniv pochatkovoii shkoly «Molodyi vchenyi» № 7(59) lypen. S. 198–201.
9. Kutsyn E. (2020) Pedahohichni umovy formuvannia art-terapevtychnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva Zbirnyk naukovykh prats Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia Vyp. 1(21), ch. 2. S. 97–105.
10. Kyseleva M.V. (2007) Art-terapyia v praktycheskoi psykholohyy y sotsyalnoi rabote. Rech. 336 s.
11. Lykova I. (2007) Prohrama khudozhnoho vykhovannia, navchannia i rozvytku ditei 2–6 rokiv «Kolorovi dolonky». Kh. : “Ranok”.
12. Malashevska I. (2017) Teoriia i praktyka navchannia muzyky ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku z vykorystanniam muzykoterapii avtoreferat dys. ... doktor. ped. nauk 13.00.02. Kyiv. s. 40.
13. Soroka O. (2008) Art-terapiia v sotsialnii sferi: Kurs leksii. Ternopil. TDPU.
14. Terletska L. H. (2006) Art-terapiia yak metod doslidzhennia tvorchoho psykhičnoho zdorovia osobystosti Psykholohichna hazeta. TOV “Mikros-SVS” za spriannia Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka.